

ВІДГУК

офіційного опонента доктора економічних наук, доцента, професора
кафедри менеджменту, бізнесу і адміністрування Харківського національного
економічного університету імені Семена Кузнеця МОН України
ДРУГОВОЇ Олени Сергіївни

на дисертацію **Соколока Ігоря Юрійовича**
«Розвиток соціального підприємництва на сільських територіях»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності
076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність» галузі знань
07 «Управління та адміністрування»

Актуальність обраної теми дослідження

Зміни, що відбуваються в українській економіці, підвищують актуальність потреби перегляду ролі та значення соціального підприємництва для гарантування стабільної ефективності стратегічних галузей. В наш час сільські території перебувають в стані постійної системної невизначеності, на яку впливає ціла низка факторів, основним з яких є воєнно-політичне становище. Значна зміна структури трудових ресурсів, спричинена міграційними процесами, що викликані початком бойових дій, а також занепад інфраструктури соціального забезпечення, як результат збройної агресії значно збільшили ризики, перед яким постали сільські громади та виробники продукції агропродовольчого комплексу.

Глибока соціально-економічна криза села вимагає переходу від пасивних дотаційних моделей до інклюзивних стратегій розвитку, де підприємницька ініціатива поєднується з вирішенням гострих гуманітарних проблем.

За таких умов соціальне підприємництво має розглядатися не лише як допоміжний інструмент підтримки вразливих верств населення, а як структуроутворюючий елемент системи сталого розвитку сільських територій та управління людським капіталом. Проте сучасна практика свідчить про фрагментарний і подекуди хаотичний характер розвитку соціального бізнесу в Україні: відсутність чіткої правової бази для легітимізації статусу таких підприємств, обмежений доступ до фінансових ресурсів і грантових програм для мікроформ господарювання, а також недостатня адаптованість існуючих інституційних інструментів до специфічних потреб сільських виробників. Особливої гостроти набуває питання слабкої інтеграції внутрішньо переміщених осіб у локальні економічні цикли, що стримує потенціал громад до самовідновлення.

Дисбаланс між гостротою соціальних запитів громад та реальними можливостями бізнесу щодо їх задоволення знижує загальну соціальну стабільність держави. З огляду на це особливо актуальною стає необхідність у значному удосконаленні науково-практичних підходів направлених формування соціально-орієнтованих ланцюгів доданої вартості з урахуванням євроінтеграційного напрямку та міжнародних стандартів соціальної відповідальності. Дисертаційна робота Соколюка І. Ю. спрямована на подолання цих розривів шляхом розробки прикладного інструментарію функціонування соціальних підприємств як дієвого чинника економічної стабілізації та соціального відродження українського села в умовах воєнних та повоєнних викликів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами

Дисертаційна робота Соколюка Ігоря Юрійовича виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри менеджменту, маркетингу та публічного управління Уманського національного університету садівництва. Дослідження є складовою частиною комплексної науково-дослідної теми університету «Концептуальні засади та механізми сталого розвитку України» (номер державної реєстрації 0121U112522). Обраний автором напрям дослідження безпосередньо корелює з державними пріоритетами щодо відновлення аграрного сектору та забезпечення соціальної стабільності в сільській місцевості.

У межах зазначеної наукової тематики здобувачем особисто здійснено системний аналіз передумов та факторів становлення соціально орієнтованого бізнесу на сільських територіях. Роль автора у виконанні цієї теми полягала у розробці теоретико-методичного підґрунтя для ідентифікації соціального підприємництва як специфічної форми господарювання та обґрунтуванні організаційно-економічного механізму залучення внутрішніх ресурсів громад у процеси відтворення людського капіталу.

Крім того, науковий пошук автора узгоджується зі стратегічними цілями Державної стратегії регіонального розвитку України на період до 2027 року, зокрема в частині стимулювання економічної активності в депресивних регіонах та підтримки інклюзивних бізнес-моделей. Основні положення дисертації також відповідають пріоритетам «Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року», де акцентується увага на розвитку альтернативних видів зайнятості на селі та підвищенні ролі територіальних громад у забезпеченні продовольчої та соціальної безпеки держави.

Таким чином, дисертація Соколюка І. Ю. є логічним продовженням фундаментальних та прикладних досліджень університету, спрямованих на вирішення актуальних проблем сталого розвитку, а отримані результати мають чітко виражений зв'язок із ключовими програмами соціально-економічної модернізації України в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій

Представлені у дисертаційній роботі наукові положення, авторські висновки та практичні рекомендації відзначаються високим ступенем обґрунтованості, що забезпечується комплексним підходом до вирішення наукової задачі та використанням репрезентативної інформаційної бази. Достовірність результатів дослідження ґрунтується на фундаментальних засадах сучасної економічної теорії, теорії підприємництва та сталого розвитку територій. Автором вдало поєднано класичні наукові методи із сучасними підходами до аналізу інклюзивних бізнес-моделей, що дозволило отримати валідні та внутрішньо узгоджені результати.

Обґрунтованість отриманих здобувачем висновків підтверджується застосуванням широкого спектра методів наукового пізнання, зокрема: системного аналізу — при визначенні структури соціального підприємництва; інституційного підходу — для виявлення бар'єрів розвитку соціального бізнесу; методів економіко-статистичного порівняння, групування та графічного моделювання — при оцінці ресурсного потенціалу сільських громад та особистих селянських господарств. Використання офіційних статистичних даних Державної служби статистики України, матеріалів звітів міжнародних організацій та результатів власних емпіричних спостережень автора забезпечує високу репрезентативність проведених розрахунків.

Достовірність розроблених рекомендацій підкріплюється результатами їх апробації у діяльності реальних суб'єктів господарювання та органів місцевого самоврядування (зокрема Гайсинської районної ради та Джулинської територіальної громади). Усі наукові положення, що виносяться на захист, пройшли належну експертну перевірку під час опублікування у провідних фахових виданнях та обговорення на міжнародних наукових форумах. Логічна послідовність викладу матеріалу, коректне використання категоріального апарату та підтвердження теоретичних здобутків конкретними розрахунками й актами впровадження дають підстави вважати результати дисертації Соколюка І. Ю. цілком достовірними та науково виваженими.

Достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій

Для поданих у дисертаційній роботі наукових положень, висновків автора та його рекомендацій характерним є значний ступінь науково-практичної обґрунтованості, що вказує комплексну цілісність проведеного дослідження, використання інноваційного переліку інструментів та застосуванням репрезентативної емпіричної бази.

Достовірність результатів дослідження ґрунтується на фундаментальних засадах сучасної економічної теорії, теорії сталого розвитку та соціальної економіки. Висновки здобувача базуються на критичному аналізі значного масиву літературних джерел, офіційних даних Державної служби статистики України, нормативно-правових актів та результатів власних емпіричних спостережень. Застосування методів групування, порівняння та графічного моделювання забезпечило високу репрезентативність проведених розрахунків, а логічна послідовність викладу матеріалу та коректна інтерпретація виявлених закономірностей підтверджують наукову виваженість роботи.

Наукова новизна отриманих результатів

Наукова новизна одержаних результатів заключається у зміні ставлення до ролі соціального підприємництва, як основного засобу гарантування процесу сталого розвитку сільських територій, та його місця в процесі створення ефективного механізму управління соціально-економічними ризиками у період війни та післявоєнного відновлення. Ключовими здобутками, що визначають наукову новизну дослідження, є:

- Вперше обґрунтовано теоретичне розмежування дефініцій «соціальне підприємництво» та «корпоративна соціальна відповідальність» через призму їхньої функціональної спрямованості у розвитку громад. Автор аргументовано доводить, що на відміну від КСВ, яка є інструментом зовнішнього маркетингу великих агрохолдингів, соціальне підприємництво виступає внутрішньою автономною стратегією виживання громад, забезпечуючи їхню самодостатність та стійкість до зовнішніх викликів.

- Розроблено та науково аргументовано організаційно-економічний механізм відновлення людського капіталу на засадах інклюзивної взаємодії учасників аграрного ринку. Новизна механізму полягає в інтеграції ресурсного потенціалу особистих селянських господарств та інтелектуальних компетенцій внутрішньо переміщених осіб у єдині виробничо-збутові ланцюги соціально орієнтованих підприємств, що дозволяє конвертувати соціальні виклики в економічні можливості.

- Запропоновано методичний підхід до діагностування чинників становлення соціального бізнесу із застосуванням адаптованих матриць SWOT та PESTEL-аналізу. Це дозволило деталізувати специфічні галузеві ризики та встановити пряму залежність життєздатності підприємництва від темпів деградації людського капіталу та рівня правової невизначеності статусу соціального підприємця в Україні.

- Удосконалено методичний інструментарій оцінювання результативності соціального підприємництва через впровадження системи індикаторів, що дозволило змістити фокус аналізу з фінансової рентабельності на пріоритетність соціальної складової. Запропонований підхід дає можливість вартісно виміряти внесок бізнесу у стабілізацію поселенської мережі та зміцнення соціального потенціалу територіальних громад.

- Набули подальшого розвитку наукові погляди щодо типізації моделей соціального підприємництва (крафтові виробництва, сервісні центри, кооперативи), адаптованих до реалій воєнного стану. Виокремлено форми підприємницької активності, які дозволяють одночасно розв'язувати завдання продуктивної самозайнятості селян та прискореної соціальної адаптації ВПО.

- Аргументовано прикладні засади фінансового стимулювання соціальних підприємств в аграрному секторі. Обґрунтовано доцільність синергії грантової підтримки та специфічних податкових преференцій, які розглядаються не як пільги, а як компенсаторний інструмент за виконання підприємницьким сектором державних соціальних функцій у депресивних регіонах.

Сукупність розроблених теоретико-методичних положень та практичних підходів розширює предметну область досліджень у сфері підприємництва та закладає фундамент для формування ефективної державної політики підтримки соціального сектору економіки України в період післявоєнної реконструкції.

Практичне значення й впровадження результатів дослідження

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці прикладного організаційно-економічного інструментарію та методичних рекомендацій, спрямованих на інтенсифікацію розвитку соціального підприємництва як інструменту стабілізації сільських територій України. Сформовані автором підходи до інклюзивної взаємодії суб'єктів господарювання дозволяють органам місцевого самоврядування та територіальним громадам ефективно використовувати внутрішні ресурси (зокрема потенціал особистих селянських господарств та компетенції внутрішньо переміщених осіб) для створення нових робочих місць і зміцнення

соціальної стійкості регіонів. Запропонована методика оцінювання соціальної результативності бізнес-ініціатив забезпечує управлінців об'єктивними даними для прийняття рішень щодо підтримки найбільш перспективних проєктів соціального спрямування.

Високий ступінь прикладної значущості дослідження підтверджується актами та довідками про впровадження результатів у діяльність органів влади та наукових установ. Зокрема, наукові напрацювання здобувача були використані Гайсинською районною радою Вінницької області при розробці районних програм підтримки малого та середнього бізнесу в частині стимулювання соціально відповідальних ініціатив у сільській місцевості. Крім того, авторські розробки залучені до процесу актуалізації Стратегії розвитку Джулинської територіальної громади, де вони слугують підґрунтям для формування конкурсних програм, спрямованих на розбудову кооперативного руху та реалізацію локальних соціальних проєктів.

Матеріали дисертаційної роботи використовуються також у науково-дослідній діяльності ДУ «Інститут ринку і економіко-екологічних досліджень НАН України» при обґрунтуванні механізмів відновлення людського капіталу та в освітньому процесі Уманського національного університету садівництва. Практичні рекомендації щодо поєднання грантової підтримки та фіскальних компенсаторів для соціальних підприємств створюють реальну основу для залучення міжнародної технічної допомоги, спрямованої на стале відновлення аграрного сектору в умовах воєнних та повоєнних викликів. Таким чином, результати дослідження мають безпосередній вплив на підвищення ефективності управління соціально-економічним розвитком сільських територій.

Повнота викладення основних результатів в опублікованих працях

Основний зміст, ключові наукові положення та практичні рекомендації дисертаційного дослідження Соколюка І. Ю. знайшли повне та всебічне відображення у 25 наукових працях автора, що опубліковані за темою дисертації. Повнота висвітлення результатів підтверджується наявністю 6 статей у провідних наукових фахових виданнях України, які пройшли процедуру рецензування та відповідають вимогам МОН України. Особливої уваги заслуговує 1 стаття у виданні, що індексується у міжнародній наукометричній базі Web of Science (WoS), що свідчить про високий рівень апробації авторських ідей на міжнародному рівні та їхню відповідність світовим науковим стандартам.

Теоретико-методичне підґрунтя розбудови соціального сектора економіки та концептуальні засади інклюзивного розвитку територій

ґрунтовно висвітлені у 1 розділі колективної монографії, де здобувачем розкрито специфіку трансформації ресурсного потенціалу сільських громад. Апробація результатів дослідження на наукових заходах різного рівня представлена у 17 тезах доповідей на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях. Такий обсяг публікацій дозволив автору детально представити кожен складову наукової новизни — від уточнення категоріального апарату до обґрунтування організаційно-економічного механізму відновлення людського капіталу.

Загальна структура та кількість публікацій повною мірою відповідають вимогам пункту 11 «Порядку присудження ступеня доктора філософії...» щодо оприлюднення результатів дисертації. Кожна праця логічно доповнює зміст дисертаційної роботи, забезпечуючи високий рівень репрезентативності та достовірності наукового доробку Соколюка І. Ю. Співвідношення між текстом дисертації та опублікованими результатами є коректним, а всі ключові висновки автора мають належне підтвердження в академічному середовищі.

Основний зміст роботи

Основний зміст дисертаційної роботи Соколюка І. Ю. зосереджений на науковому обґрунтуванні та розробці прикладних механізмів функціонування соціального підприємництва як ключового чинника відродження сільських територій України. Автор здійснює глибоке теоретичне розмежування соціального бізнесу та корпоративної соціальної відповідальності, ідентифікуючи перше як автономну стратегію виживання та саморозвитку громад в умовах системної кризи. У роботі детально проаналізовано передумови становлення інклюзивних моделей господарювання, що дозволило типізувати специфічні ризики та встановити залежність життєздатності бізнесу від темпів збереження людського капіталу в сільській місцевості.

Особливу увагу в дослідженні приділено розробці організаційно-економічного механізму відновлення людського потенціалу, який базується на інтеграції ресурсів особистих селянських господарств у сучасні виробничо-збутові ланцюги. Здобувач пропонує інноваційний підхід до використання інтелектуальних та професійних компетенцій внутрішньо переміщених осіб, розглядаючи їх не як тягар для громад, а як активний ресурсний фундамент для розвитку трудомістких сегментів аграрного виробництва. Обґрунтована автором модель інклюзивної взаємодії учасників ринку створює умови для трансформації пасивних господарств виживання у повноцінні суб'єкти соціально орієнтованого підприємництва.

Практична складова роботи включає методичний інструментарій оцінювання результативності соціального бізнесу, де основний акцент зміщено з фінансової рентабельності на вартісне вимірювання соціального внеску у стабілізацію поселенської мережі. Автор доводить необхідність законодавчого закріплення статусу соціального підприємства та пропонує конкретні засади фінансового стимулювання через синергію грантової підтримки та специфічних податкових компенсаторів. Результати дослідження орієнтовані на формування точок економічного тяжіння в депресивних регіонах, що має стратегічне значення для повоєнної реконструкції аграрного сектору та забезпечення соціальної стабільності в громадах.

Відсутність порушення академічної доброчесності

Комплексний аналіз дисертаційної роботи Соколюка Ігоря Юрійовича та опублікованих автором наукових праць дає підстави стверджувати про неухильне дотримання здобувачем принципів та правил академічної доброчесності, визначених статтею 42 Закону України «Про освіту» та Порядком присудження ступеня доктора філософії. Робота є самостійним науковим дослідженням, у якому представлено авторські підходи до розв'язання актуальної наукової задачі щодо розвитку соціального підприємництва на сільських територіях.

У дисертації відсутні ознаки академічного плагіату, самоплагіату, фабрикації чи фальсифікації даних. Усі ідеї, твердження, методичні підходи та фактичні дані, запозичені з праць вітчизняних та зарубіжних науковців, супроводжуються належними посиланнями на першоджерела із чітким зазначенням авторства. Цитування виконано згідно з установленими стандартами, а перелік використаних джерел (280 найменувань) повною мірою відповідає змісту проведеного дослідження. Особистий внесок здобувача у працях, опублікованих у співавторстві, є чітко окресленим та стосується саме предметної області дисертації.

Використані у роботі результати розрахунків та аналітичні дані базуються на реальних показниках діяльності територіальних громад та офіційній статистичній звітності, що підтверджує сумлінність автора у роботі з емпіричною базою. Процедура апробації результатів на наукових конференціях та оприлюднення основних положень у 25 публікаціях (зокрема у виданнях, що індексуються у Web of Science) свідчить про відкритість дослідження для наукової спільноти та проходження ним належної експертної перевірки. Таким чином, дисертація Соколюка І. Ю. повністю відповідає

етичним нормам та вимогам академічної доброчесності, що висуваються до кваліфікаційних наукових праць.

Дискусійні питання та зауваження

Оцінюючи позитивно проведені дослідження, вважаємо за доцільне висловити наступні зауваження:

1. Відсутність оцінки соціальної діяльності СП. У другому розділі автор приділяє значну увагу фінансово-економічним показникам діяльності суб'єктів господарювання, проте в роботі бракує комплексної оцінки саме соціальної результативності (наприклад, через індикатори SROI), що є визначальним для ідентифікації бізнесу як «соціального».

2. Відсутність сполучного тексту між окремими таблицями. Спостерігається відсутність тексту між таблицями 3.17 та 3.18 на сторінці 195, які слідують одна за одною без належних авторських коментарів та логічних переходів.

3. Доцільно було б чіткіше визначити «точки перетину» категорій СП та КСВ, зокрема умови трансформації ініціатив агрохолдингів у стійкі моделі соціального підприємництва.

4. Недостатньо розкрито механізми мотивації внутрішньо переміщених осіб до самозайнятості саме в аграрному секторі, враховуючи специфіку сільського способу життя.

5. Дискусійним залишається питання стабільності наповнення місцевих бюджетів у разі впровадження запропонованих податкових преференцій для соціальних підприємств.

6. Варто було б ширше проаналізувати ризики конкуренції крафтових виробництв з боку великих промислових виробників при виході на ринки ЄС.

7. Висновки до окремих підрозділів мають дещо лаконічний характер і не завжди відображають усю повноту аргументації, наведеної в основному тексті.

Відповідність дисертації встановленим вимогам

Дисертаційне дослідження Соколюка Ігоря Юрійовича на тему «Розвиток соціального підприємництва на сільських територіях» за своєю актуальністю, рівнем теоретичного обґрунтування, глибиною аналізу емпіричних даних та практичною значущістю отриманих результатів є завершеною кваліфікаційною науковою працею. Робота виконана на високому науково-методичному рівні та містить розв'язання актуального наукового завдання, що має вагоме значення для розвитку спеціальності 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність».

Зміст дисертації повністю відповідає заявленій темі, поставленій меті та завданням дослідження. Матеріал викладено науковим стилем із дотриманням логічної послідовності та взаємозв'язку між розділами. Структура роботи є класичною та збалансованою, включаючи анотацію, вступ, три розділи з висновками до кожного з них, загальні висновки, список використаних джерел та додатки, що підтверджують практичне впровадження результатів. Оформлення дисертації, включаючи табличний та графічний матеріал, повною мірою відповідає «Вимогам до оформлення дисертації», затвердженим Наказом МОН України № 40 Наказом МОН України від 12.01.2017 № 40 (зі змінами).

Дисертація Соколюка І. Ю. відповідає всім вимогам щодо змісту, наукового рівня та оформлення, установленим пунктами 5–9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44 (зі змінами). Наукові положення та висновки, що виносяться на захист, є обґрунтованими та достовірними, а рівень оприлюднення результатів у 25 публікаціях (зокрема у виданнях, що індексуються у Web of Science) повністю задовольняє вимоги щодо мінімальної кількості наукових праць. Таким чином, робота є цілісним дослідженням, яке заслуговує на позитивну оцінку та публічний захист.

Загальний висновок

Дисертаційне дослідження Соколюка Ігоря Юрійовича на тему «Розвиток соціального підприємництва на сільських територіях» за своєю актуальністю, глибиною теоретичного обґрунтування, обсягом опрацьованого статистичного та фактологічного матеріалу, а також рівнем обґрунтованості сформульованих положень є завершеною, цілісною та змістовною науковою працею. Робота містить нові, раніше не захищені наукові результати, що сукупно вирішують важливе науково-прикладне завдання — модернізацію організаційно-економічних засад функціонування соціального підприємництва як чинника стабілізації та відродження людського капіталу в аграрному секторі України.

Результати дисертації мають високий рівень апробації та впроваджені в діяльність органів місцевого самоврядування та наукових установ, що підтверджує їхню практичну значущість для розвитку економіки на мікро- та мезомарівнях. Основні наукові здобутки автора пройшли належну експертну перевірку шляхом оприлюднення у 25 наукових працях, зокрема у фахових

виданнях України та міжнародних виданнях, що індексуються в базі Web of Science, а також шляхом представлення на численних наукових форумах.

Дисертація Соколюка Ігоря Юрійовича відповідає всім вимогам щодо структури, змісту, наукового рівня та оформлення, установленим пунктами 5–9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44 (зі змінами) та Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим Наказом МОН України від 12.01.2017 № 40 (зі змінами).

На підставі викладених оцінок і результатів проведеної експертизи вважаю, що автор роботи — СОКОЛЮК Ігор Юрійович — заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 076 Підприємництво, торгівля та біржова діяльність галузі знань 07 Управління та адміністрування.

Офіційний опонент,

доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри менеджменту,
бізнесу і адміністрування
Харківського національного економічного
університету імені Семена Кузнеця

Олена ДРУГОВА